

**2002–2012-JILLARDAĞI QARAQALPAQ POVESTLERININ RAWAJLANIW
BAĞDARLARINA QISQASHA SIPATLAMA**

Bekbergenova Z.U.

ÓzRIAQQB Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew instituti, Nókis qalası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15710420>

Kórkem realistlik prozaniń basqa túrleri sıyaqlı povest janrı shıǵarmaları hár bir on jıllıqlar aralıǵında túr hám janrlıq, ideya-tematikalıq, kórkemlik jaqtan da ádewir dárejede óskenligi menen ózgeshelenip turadı. Biz bunı 2002-2012-jıllardaǵı «Ámiwdárya» jurnalında basılıp shıqqan povestlerdiń sanı hám sapası menen de belgilep ótsek boladı. Álbette, 1990 hám 2000-jılları ǵárezsizliktiń dáslepki on jıllıqlarında elimizde ótiw dáwiriniń qıyınshılıqları sebepli jazıwshı-shayırlarımız hám kórkem óner tarawı xızmetkerleri ushın kitap shıǵarıw úlken mashqalaǵa aylanǵanlıǵı sır emes. Usınday qarjı máselelerine baylanıslı kitap baspa isleri biraz tosańlap qalǵan payıtları qıyınshılıqlardıń ornın basıwda kúndelikli gazetalar menen birgelikte respublikamızda birden bir kórkem ádebiyat, sın hám jámiyetlik oy-pikir «Ámiwdárya» jurnalı betlerinde kishi kólemli poeziyalıq dóretpelerden tartıp, poemalar, gúrriń, povest hám romanlar úzliksiz járiyalanıw bardı. Sonlıqtan da, biz bul maqalamızda ǵárezsizligimizdiń ekinshi on jıllıǵında, yaǵnıy 2002-2012-jıllar aralıǵında «Ámiwdárya» jurnalında járiyalanǵan qaraqalpaq povestleriniń rawajlanıw baǵdarlarına toqtap ótiwdi maqul kórdik. Álbette, hár bir on jıllıqlarda, yamasa belgili bir dáwir ishinde dóretilgen kórkem shıǵarmalarda xalqımızdiń sociallıq turmıs tárizi menen birgelikte jámiyetlik hám mádeniy ózgerislerdiń tásiri sezilip turadı. Jazıwshılar ózleri jasaǵan dáwir shınlıǵınan, adamlardıń is-háreketlerinen kelip shıǵıp, átirapında bolıp atırǵan ózgerislerge, jańalıqlar menen unamsız illetlerge kóz qarastırın zamannıń hám kitap oqıwshılarınıń talǵamına hám talabına say ráwishte sáwlelendiriwge umtıladı. Usı kózqarastan alıp qaraytuǵın bolsaq, 2002-2012-jılları jazıwshı Ábdisayıt Paxratdinovtiń «Mashaqatlı ómir» (№6, 2002), Jarasıqbay Serjanovtiń «Ózimniń obalıw joq» (№1, 2003), Gúlaysha Esemuratovaniń «Bir shańaraq waqıyası» (№1, 2003), Esbergen Ótepbergenliniń «Aygúl» (№2; №3, 2003), Muratbay Nızanovtiń «Aqshagúl» №5-6, 2003), Ábdimurat Atajanovtiń «Rozanıń kúyewi emespen» (№2, 2004), Qalıy Jumaniyazovtiń «Juldızlar jol silteydi» (№4, 2004), Á.Tilewovtiń «Jetim qızdıń baxtı» (№4, 2004), Jarasıqbay Serjanovtiń «Ǵargıs» (№2; №3, 2005), T.Xudaybergenovtiń «Kimlerden qalmaǵan dúnya» (Mafiyaniń baslıǵı menen sáwbet) (№1; 4, 2005), Marat Tawmuratovtiń «Toǵay qosıǵı» (№5/6, 2005; №1, 2006), Jumamurat Ábdimuratovtiń «Kemliktiń kamalı bar» (№2, 2006), Naǵıyma Álievaniń «Táǵdir oyını» («Ámiwdárya», №1, 2007), Axmet Aqnazarovtiń «Janaybat» detektiv (№2, 2008),

Ábdimurat Atajanovtın «Órmekshiniń awı» (№4; 5/6, 2008, №1, 2009), Allanazar Ábdievtnıń «Sawın sıyır» detektiv (5/6, 2008; №1, 2009), Ábdibay Qarlıbaevtnıń «Publicistika» rubrikası astında «Ádira qalır...» (Tariyxıy publicistikalıq povest) (№2; 3, 4, 2009), Maxsud Ibragimovtnıń «Sel» (№5/6, 2009, №1, 2010), Alpısbay Sultanovtnıń «Muhabbat máwritleri» (№5, 2010), Esenbay Ermanovtnıń «Ullılıqqa umtı, inim» (№5, 2010), Qurban Shaniyazovtnıń «Ala-sapıran» tariyxıy-publicistikalıq povesti («5, 2010), Ábdimurat Atajanovtnıń «Meniń kózim menen qarań» (№4; 5, 2011), Gúlnara Sarıbaevanıń «Pıshaq» (№4, 2011), Sharap Usnatdinovtnıń «Polat Madreymov» povestesse (№4, 2011), Sharap Usnatdinovtnıń «Sońğı ańshı» (№2; 3, 2012) sıyaqlı bir qatar povestlerinde avtorlardıń atap ótilgen dáwir prozasında bul janr shıǵarmalarınıń syujetlik jelisinde ótiw dáwiriniń, yaǵnıy ǵárezsizlik dáwiriniń nápesin tolıq sińire otırıp, publicistikalıq, detektivlik, morallıq, etikalıq hám zamanagóy temalardı sáwlelendirgenliginen dárek berdi.

Atap ótilgen povestlerdiń tematikasına názer taslaytuǵın bolsaq, avtorlardıń járiyalıq dáwiriniń bergen imkaniyatlarınan tolıq paydalana otırıp, ózlerin erkin sezgenligi, dáwirdiń insan shaxsiyatı menen ishki keshirmelerine tiygizgen tásirin barınsha adamzatlıq hám morallıq-estetikalıq kózqarastan sáwlelendiriwge háreket etkenligin ańlawımızǵa boladı. Mısalı, Ábdısayıt Paxratdinovtnıń «Mashaqatlı ómir» povestinde tariyxıy dáwir hám tariyxıy qaharmanlar táǵdiri xronologiyalıq tárizde bir neshe temalarǵa bólip alıp sóz etilse, Jarasıqbay Serjanovtnıń «Ózimniń obalım joq» povestinde bolsa, barlıq waqıyalar shıǵarma qaharmanı Ádilbay Áljanovtnıń tilinen bayan etiledi. Ol óziniń qolına pul túsip bayıǵannan soń kózine may pitip, ul-qızları menen súyip qosılǵan kelinshegi Arzayımniń kózine shóp salıp jeńil tábiyatlı hayal Úlperi menen qarım-qatnasta bolǵanlıǵın, Úlperiniń onıń aqshası menen baylıqlarınan paydalanıp, awırıp kesel bolıp qalǵanında taslap ketkenligin «ózimniń de obalım joq» degen ókinish sezimleri menen isenimli ashıp beredi. Gúlaysha Esemuratovanıń «Bir shańaraq waqıyası» povestinde bolsa, búgingi kúndegi ayırım shańaraqlarda bolıp turatıwın turmıslıq mashqalalar Ómirbek hám onıń kempiri hám úylene almay júrgen balası mısasında qızıqlı sóz etiledi. Esbergen Ótepbergenliniń «Aygúl» povestinde jazıwshınıń burın sóz etilgen «Qumar» povesti sıyaqlı ashıqlıq, muhabbat teması súwretlense, Muratbay Nızanovtnıń «Aqshagúl» povestinde ótiw dáwiriniń qıyınshılıqları, yaǵnıy, XX ásirniń ayaǵında xalqımızdıń, ásirese hayal-qızlarımızdıń táǵdirine bazar ekonomikası qatnasıqlarınıń tiygizgen tásiri turmıs shınlıǵı mısasında oǵada isenimli sóz etiledi. Jarasıqbay Serjanovtnıń «Ǵarǵıs» povestiniń ideya-tematikası jámiyette ómir súrip atırǵan adamlardı iyman-insapqa, miyrim-shápáátlikke shaqırıwǵa baǵdarlasa, T.Xudaybergenovtnıń «Kimlerden qalmaǵan dúnya» (Mafıyanıń baslıǵı menen sáwbet) povestiniń syujetinde bolsa ótiw dáwirinde júz bergen turmıs hádiyseleri

dástúriy usılda emes, allegoriyalıq, simvolikalıq ham absurd usılında ózgeshe tárizde sóz etilgenligin kóremiz. Jazıwshı Marat Tawmuratovtıń «Toǵay qosıǵı» povestinde bolsa, qolımnan keledi dep qonıshınan basıp júrgen toǵay xojalıǵında isleytuǵın ayırım hámeldarlardıń, haq júrekli, óz isiniń pıdayısı bolǵan jurnalist jigit Muratbay menen inspektor Jiyenbaydı isli etiwge umtılwı hám ózleriniń ekologiyamızǵa keltirip atırǵan apatshılıqların, toǵay ańlarına bolǵan jawızlıq háreketlerin jasırwǵa urınıwı, Jumamurat Ábdimuratovtıń «Kemliktiń kamalı bar», Naǵıyma Álievaniń «Táǵdır oyını» kishkene qıssasında da turmıs waqıyaları jaslardıń táǵdiri mısasında sóz etiledi. Mısalı, Sarıǵúldiń jalǵız balası Tawmurattıń ómirlik joldas tabıwda adaspay jol tutıwı, ózi tańlaǵan qızı Jadıranıń ógey ana tárepinen ómiri qorlıqqa aylanıwdan sál qalǵanlıǵı, ákesi Sársenniń hayalınıń sumlıǵın hám zulımlıǵın sezgennen soń úyden shıǵarıp jiberiwi sıyaqlı qıyırman-shıyırman hádiyseler isenimli súwretlenedi. Axmet Aqnazarovtıń «Janaybat», Allanazar Ábdievtiń «Sawın sıyır» povestlerinde jámiyetshilikte ayırım adamlardıń jınayı islerge qol urıwı detektiv súwretlewler menen bayanlansa, Ábdimurat Atajanovtıń «Órmekshiniń awı» povestinde uzaq ótmish tariyxımızda bolıp ótken tariyxıy hádiyseler súwretlenedi. Ábdibay Qarlıbaevtıń «Publicistika» rubrikası astında járiyalanǵan «Ádira qalǵır...» tariyxıy publicistikalıq povesti menen Qurban Shaniyazovtıń «Ala-sapıran» tariyxıy-publicistikalıq povestlerinde jaqın ótmish tariyxımızda burılıslı hádiyselerge sebep bolǵan turmıs waqıyaları keń publikaǵa ashıqtan-ashıq jetkerip beriledi. Jazıwshı hám jurnalist Sharap Usnatdinovtıń «Polat Madreymov» povest-essesinde kórkem ónerimiz hám mádeniyatımızda óz ornına iye bolǵan Polat Mádreymovtıń ómiri ham dóretiwshilik iskerligi ómirbayanlıq bay faktlik materiallar menen qızıqlı hám kórkem súwretlense, usı avtırdıń «Sońǵı ańshı» povestinde bolsa gárezsizligimizdiń sharapatı menen ótkendegi diniy insanlardıń ómirine tuwǵan qáwip qáterlerdi, povest qaharmanı Haymatdinniń obrazı hám qıyınshılıqqa tolı ómiri mısasında búgingi áwladlarǵa jetkerip beriwge eriskenligi ayqın sezilip turadı. Álbette, biz qısqasha atap ótken avtorlardıń bir qatar povestlerinde bul janr shıǵarmalarınıń syujetlik jelisinde ótiw dáwiriniń, yaǵnıy gárezsizlik dáwiriniń nápesi keń kitap oqıwshılarına tariyxıy-publicistikalıq, tariyxıy, detektiv, ádep-ikramlıq (morallıq), etikalıq hám zamanagóy temalarda keńnen sáwlelendirilip jetkerip berilgenliginen dárek beredi.

Solay etip, 2002-2012-jıllardagı qaraqalpaq povestlerin ideya-tematikalıq, janrlıq baǵdarları boyınsha tómendegishe bólip úyreniw maqsetke muwapıq keletuǵının ańladıq: 1) turmıs máselelerin sáwlelendiriwshi zamanagóy tematikadaǵı povestler; 2) alıs hám jaqın ótmish waqıyaların súwretlegen tariyxıy povestler; 3) turmısta jasap atırǵan hám jasap ótken realistlik qaharmanlardıń ómirine tiykarlanǵan hújjetli povestler; 4) detektiv waqıyalardı sáwlelendirgen povestler; 5) fantastikalıq waqıyalarǵa

arnalğan povestler; 6) yumorlıq povestler; 7) satiralıq povestler h.t.b. sıyaqlı baǵdarlarda rawajlanıp atırǵanlıǵın kóremiz.

Povest janrı kólemi hám turmıs waqıyaların qamtıp súwretlew ózgesheligi jaǵınan gúrrińnen úlken, romannan kishi bolǵan aralıq janr esaplıansa, biz joqarıda atap ótken qaraqalpaq povestleriniń syujetinde de qaharmanlar ómiriniń belgili bir bólegi real tárizde súwretleniw menen basqa janr shıǵarmalarınan ózgeshelenip turadı.

Solay etip, povest janrı kólemi hám turmıs waqıyaların qamtıp súwretlew ózgesheligi jaǵınan gúrrińnen úlken, romannan kishi bolǵan aralıq janr esaplanadı. Kóbirek povestlerdiń syujetinde qaharmanlar ómiriniń belgili bir bólegi real tárizde súwretleniw menen basqa janr shıǵarmalarınan ózgeshelenip turadı.

Usı jılları dóretilgen povestlerdi mazmunlıq hám janrlıq, stillik hám kórkemlik jaqtan úyreniw, bul janr shıǵarmalarınıń rawajlanıw tendenciyaların anıqlawǵa keń imkaniyat jaratadı.